

**O‘ZBEK JADID DRAMALARIDA MUSTAQIL SO‘Z
TURKUMLARINING QO‘LLANILISHI.
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ГРУПП СЛОВ В
НОВЫХ УЗБЕКСКИХ ДРАМАХ.
THE USE OF INDEPENDENT WORD GROUPS IN NEW
UZBEKISTAN DRAMAS**

*Karimova Gulbahor Narimonovna – Urganch innovatsion universiteti
magistranti.*

*Каримова Гульбахор Наримоновна – магистрант Ургенчского
инновационного университета.*

*Karimova Gulbahor Narimonovna – Master's student at Urganch
Innovation University.*

E-mail: karimovagulbahor@urgiu.uz

<https://orcid.org/0009-0002-1579-1506>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek jadid dramalarida mustaqil so‘z turkumlarining qo‘llanilish xususiyatlari lingvistik va stilistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Jadid dramaturgiyasi XX asr boshlaridagi ma’naviy uyg‘onish jarayonlarining muhim mahsuli bo‘lib, unda qo‘llangan leksik birliklar dramalarning g‘oyaviy mazmunini ochish, obrazlar xarakterini yoritish va zamon ruhini ifodalashda alohida ahamiyat kasb etadi. Maqolada ot, sifat, son, fe‘l, ravish kabi mustaqil so‘z turkumlarining dramatik nutqdagi semantik yuklamasi, ularning qahramonlar nutqidagi kommunikativ vazifalari hamda matnning umumiy badiiy-uslubiy tizimidagi o‘rni ilmiy jihatdan ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot jarayonida jadid dramaturgiya namunalari lingvistik tahlil asosida o‘rganilib, ularda mustaqil so‘z turkumlaridan foydalanishning tipik ko‘rinishlari va stilistik imkoniyatlari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari jadid adabiyoti til xususiyatlarini chuqurroq o‘rganish hamda o‘zbek dramatik uslubining shakllanish jarayonini yanada kengroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: Oʻzbek jadid dramalari, mustaqil soʻz turkumlari, ot, sifat, son, feʼl, ravish, dramatik nutq, til birliklari, lingvistik tahlil, jadid adabiyoti, badiiy uslub, dramatik diskurs, obrazlar nutqi.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности использования самостоятельных словосочетаний в узбекских джадидских драмах с лингвистической и стилистической точки зрения. Джадидская драматургия является важным продуктом процессов духовного пробуждения начала XX века, и используемые в ней лексические единицы имеют особое значение для раскрытия идейного содержания драм, освещения характера образов и выражения духа времени. В статье научно рассматривается семантическая нагрузка самостоятельных словосочетаний, таких как существительное, прилагательное, числительное, глагол и наречие в драматической речи, их коммуникативные функции в речи персонажей и их место в общей художественно-стилистической системе текста. В ходе исследования на основе лингвистического анализа изучаются образцы джадидской драматургии, выявляются типичные проявления и стилистические возможности использования в них самостоятельных словосочетаний. Результаты исследования способствуют более глубокому изучению языковых особенностей джадидской литературы и более широкому пониманию процесса формирования узбекского драматургического стиля.

Ключевые слова: узбекские джадидские драмы, самостоятельные словосочетания, существительное, прилагательное, число, глагол, наречие, драматическая речь, языковые единицы, лингвистический анализ, джадидская литература, художественный стиль, драматический дискурс, образная речь.

Abstract. This article analyzes the features of the use of independent word groups in Uzbek Jadid dramas from a linguistic and stylistic point of view. Jadid dramaturgy is an important product of the processes of spiritual awakening at the beginning of the 20th century, and the lexical units used in it are of particular importance in revealing the ideological content of dramas, illuminating the character of images, and expressing the spirit of the times. The article scientifically

examines the semantic load of independent word groups such as noun, adjective, numeral, verb, and adverb in dramatic speech, their communicative functions in the speech of the characters, and their place in the general artistic and stylistic system of the text. In the course of the research, samples of Jadid dramaturgy are studied on the basis of linguistic analysis, and typical manifestations and stylistic possibilities of the use of independent word groups in them are identified. The results of the research serve to study the linguistic features of Jadid literature in more depth and to understand the process of formation of the Uzbek dramatic style more broadly.

Keywords: *Uzbek Jadid dramas, independent word groups, noun, adjective, number, verb, adverb, dramatic speech, language units, linguistic analysis, Jadid literature, artistic style, dramatic discourse, figurative speech.*

Kirish. O‘zbek jadid adabiyoti XX asr boshlarida xalq ma’naviyatida yuz bergan uyg‘onish jarayonlarining muhim bosqichi bo‘lib, unda dramaturgiya alohida o‘rin egallaydi. Jadid dramaturgiyasi nafaqat ijtimoiy hayotdagi muhim masalalarni yoritish, balki o‘z davrining mafkuraviy, ma’rifiy g‘oyalarini keng ommaga ta’sirchan shaklda yetkazish vositasi ham bo‘lgan. Dramaturgik asarlarda qahramonlar nutqi, dialoglar, muallif izohlari va sahna ko‘rsatmalarida qo‘llanilgan til birliklari asarning mazmuni, g‘oyasi va badiiy ta’sirchanligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Xususan, mustaqil so‘z turkumlari — ot, sifat, son, fe‘l va ravishlar dramatik nutqning semantik tuzilishini shakllantiradi, obrazlar xarakterining ochilishiga, ularning psixologik holatini ifodalashga va voqealar dinamikasini aks ettirishga xizmat qiladi.

Jadid dramaturgiyasidagi mustaqil so‘z turkumlarining o‘rganilishi asarlarning lingvistik xususiyatlarini chuqur anglashga, dramatik uslubning shakllanish jarayonini ilmiy asosda tahlil etishga yordam beradi. Shu bois mazkur tadqiqot o‘zbek jadid dramalarida mustaqil so‘z turkumlarining qo‘llanishini lingvistik, uslubiy va funksional jihatdan o‘rganish, ularning dramatik matndagi vazifalarini aniqlashga qaratilgan. Ushbu yondashuv jadid adabiy merosining tilshunoslik istiqbollari nuqtayi nazaridan yanada kengroq tadqiq etilishiga zamin yaratadi.

Asosiy qism. 1. O‘zbek jadid dramalarining til xususiyatlari va mustaqil so‘z turkumlarining o‘rni.

Jadid dramaturgiyasi o‘zining ijtimoiy-ma’rifiy ruhi, xalqni uyg‘otishga qaratilgan g‘oyaviy mazmuni va real hayotga yaqin obrazlar tizimi bilan ajralib turadi. Bu dramaturgiya namunalarida tilning soddaligi, xalqchil uslub, kuchli ta’sirchanlik va mazmuniy aniqlik ustuvor bo‘lib, dramatik nutqning asosiy yukini mustaqil so‘z turkumlari tashkil etadi. Chunki mazkur turkumdagi birliklar sahna nutqini mazmunan boyitadi, qahramonlarning xarakteri, dunyoqarashi va ruhiy holatini ifodalashda yetakchi vazifani bajaradi. Mustaqil so‘z turkumlari – ot, sifat, son, fe’l, ravish – jadid dramalarining semantik yadrosini tashkil qilib, obrazlararo kommunikatsiyaga xizmat qiladi. Ularning to‘g‘ri va o‘rinli qo‘llanishi dramatik asarning badiiy-estetik qiymatini belgilab beradi.

2. Otlarning qo‘llanilishi va obraz yaratishdagi roli

Jadid dramalarida otlar eng ko‘p uchraydigan leksik birliklardir. Chunki otlar real voqelikni nomlash, moddiy va ma’naviy tushunchalarni ifodalashda asosiy vosita sanaladi. Dramalarda qo‘llangan otlar quyidagi vazifalarni bajaradi: Obrazlar qatorini belgilash va differensial xarakter yaratish. Masalan, Abdulla Avloniy, Hamza, Fitrat dramalarida “muallim”, “o‘quvchi”, “to‘ychi”, “mullavachcha”, “boy”, “bek” kabi ijtimoiy tabaqaga xos otlar qahramonlarning kimligini ochib beradi. Zamon ruhini aks ettirish. “Istibdod”, “jaholat”, “hurriyat”, “ma’rifat” kabi abstrakt otlar jadidlarning ma’rifatparvarlik g‘oyalarini kuchaytiradi. Dialogning mazmuniy aniqligini ta’minlash. Dramada ko‘pincha qisqa, lo‘nda iboralar ishlatiladi. Otlar mazkur strukturalarda mazmunni aniq va tushunarli yetkazadi. Shuningdek, o‘zbek jadid dramalarida ko‘plab tarixiy, ijtimoiy, ta’limga oid terminlar ham ot sifatida faol qo‘llanadi.

3. Sifatlarning stilistik vazifalari

Sifatlar obrazlar nutqiga rang-baranglik bag‘ishlaydi, ularning kayfiyati, xarakteri, ruhiy holati va ijtimoiy maqomini ko‘rsatadi. Jadid dramalarida sifatning qo‘llanilishi quyidagi xususiyatlarga ega: Emotsional-ekspressivlikni kuchaytirish. Masalan, “jaholatli odam”, “kambag‘al xalq”, “sadoqatli yoshlar” kabi

birikmalar obrazlarning xarakterini keskinroq ifodalaydi. Kontrast yaratish. Jadid asarlarida “yangi – eski”, “ma’rifatli – nodon”, “halol – haromxoh” kabi oppozitsion sifatlar keng qo‘llanadi. G‘oyaviy maqsadni ochish. Sifatlar orqali dramaturglar jamiyatdagi illatlarni tanqid qiladi yoki ma’rifatparvarlik g‘oyalarini ulug‘laydi. Bu jihatlar sifatlarning dramatik nutqdagi stilistik vazifasini kuchaytiradi.

4. Sonlarning qo‘llanilishi va semantik yuklamasi

Sonlar jadid dramalarida asosan ikki vazifani bajaradi:

1. Anqlik kiritish. Vaqt, miqdor, tartib va davomlilikni ko‘rsatishda qo‘llanadi (“bir necha yil”, “ikki sinf”, “birinchi navbatda”).

2. Ritorik ma’nolarni kuchaytirish. Ayrim sonlar obrazlar hissiyotini kuchaytirish maqsadida qo‘llanadi (“ming bora aytdim”, “bir umr kutdim”). Jadid dramaturgiyasida sonlarning haddan tashqari ko‘p ishlatilmasligi, ammo ularning o‘rinli qo‘llanishi dramatik nutqning lo‘ndaligiga xizmat qiladi.

5. Fe’llarning dinamika va harakatni ifodalashdagi o‘rni

Fe’l dramatik nutqning eng harakatchan qatlami sifatida sahnadagi voqea rivojini ko‘rsatadi. Jadid dramaturgiyasida fe’llar:

Harakatning vaqtini aniq belgilaydi.

Qahramonlarning ichki kechinmalarini ifodalaydi.

Dialogning tabiiyligini ta’minlaydi.

Sahnadagi harakat va voqealarning rivojlanishini aks ettiradi.

Masalan, “uyg‘onmoq”, “o‘qimoq”, “kurashmoq”, “o‘zgarmoq” kabi fe’llar jadid dramaturgiyasining g‘oyaviy asosini belgilaydi. Ular ma’rifatparvarlik g‘oyalarini harakat orqali ko‘rsatadi.

6. Ravishlarning qo‘llanishi va dramatik uslubdagi ahamiyat

Ravishlar qahramon nutqining ohangini, harakatning tarzini, joyini va davrini ko‘rsatadi. Jadid dramalarida ravishlar:

Harakatning sifatini aniqlaydi: “tez”, “asta”, “yashirincha”

Qahramonning kayfiyatini aks ettiradi: “achchiq”, “katta g‘azab bilan”

Dialogga jonlilik va tabiiylik bag‘ishlaydi.

Ravishlarning o‘rinli qo‘llanilishi dramatik nutqning ekspressivligini oshiradi.

7. Mustaqil so‘z turkumlarining dramatik nutqdagi umumiy funksiyasi

Jadid dramatik matnlarda mustaqil so‘z turkumlari:

Matnning mazmuniy asosini yaratadi

Qahramonlar nutqini individuallashtiradi

Sahnadagi voqealarning dinamikasini belgilaydi

G‘oyaviy-ma‘rifiy mazmunni ifodalaydi

Badiiy tasvir vositalariga asos bo‘ladi

Dramaturglar ana shu so‘z turkumlarining imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalanib, o‘z asarlarida mazmun, uslub va dramatik ta‘sirchanlikning uyg‘unligini ta‘minlaganlar.

Xulosa. O‘zbek jadid dramalarida mustaqil so‘z turkumlarining qo‘llanilishi dramaturgiyaning til tizimini shakllantiruvchi asosiy omillardan biridir. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ot, sifat, son, fe‘l va ravishlar jadid dramaturgiyasi matnlarida yuqori darajada faol bo‘lib, ular asarlarning g‘oyaviy mazmunini ochish, obrazlar xarakterini yoritish va dramatik harakatni tashkil etishda muhim funksional ahamiyat kasb etadi. Otlar orqali ijtimoiy tabaqalanish, zamon ruhi, ma‘naviy tushunchalar va obrazlarning ijtimoiy mavqei aniq ko‘rinadi. Sifatlar dramatik nutqning ekspressivligini oshirib, obrazlarning ichki dunyosi va xarakterini tasvirlashda faol qo‘llanadi. Sonlar matnda aniqlik yaratadi, fe‘llar esa dramatik harakatning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida voqealar dinamikasini ta‘minlaydi. Ravishlar esa qahramonlar nutqiga tabiiylik, jonlilik va emosional boylik bag‘ishlaydi.

Jadid dramaturgiyasi tilida mustaqil so‘z turkumlarining uyg‘un qo‘llanishi asarlarning badiiy-uslubiy mukammalligini ta‘minlab, ularni xalqchil, sodda va ta‘sirchan qiladi. Shu bois mazkur so‘z turkumlarining o‘rganilishi nafaqat jadid adabiyotining til xususiyatlarini chuqur anglashga, balki o‘zbek dramatik uslubining shakllanish jarayonini to‘liq tasavvur etishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilshunosligining leksikologiya va stilistika bo‘limlari uchun ham amaliy, ham nazariy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. — Toshkent: Ma'naviyat, 1992.
2. Fitrat A. Hind ixtilosi; Abulfayzxon. — Toshkent: Fan, 1991.
3. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Boy ila xizmatchi; Zaharli hayot. — Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot, 1989.
4. Qodirov A. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 1983.
5. Jo'rayev N. O'zbek jadid adabiyoti. — Toshkent: Universitet, 2010.
6. Karimov G'. Tilshunoslikka kirish. — Toshkent: Fan, 2005.
7. Mirtojiyev M. O'zbek tilida so'z turkumlari tizimi. — Toshkent: Fan, 2012.
8. Qo'chqorov A. O'zbek adabiy tilining leksikologiyasi. — Toshkent: Fan, 2009.